

СИТУАЦИОНА УПОТРЕБА СТАНДАРДА КОД НОСИЛАЦА ДИЈАЛЕКТА

У раду се анализира говор информатора као носилаца јужноморавског говорног типа и одређују се елементи стандардног српског језика, који су настали у одеђеним говорним ситуацијама. Утврђује се које су језичке категорије подложне адаптацији стандарду и у којим се то околностима информатор опредељује за промену кода.

Кључне речи: призренско-јужноморавски говор, социолингвистика, Прешево

0. Није непознато да носиоци неког дијалекта у свом говору имају и неке одлике стандардног језика, што је потпуно разумљиво јер је контакт било ког дијалекта са стандардним језиком неминован, поготову у данашњим условима живота. Управо на тај начин временом долази до потискивања неких дијалекатских црта, а рекло би се да ће, с обзиром на интезитет савремених контаката дијалекта и стандарда, многе ускоро и потпуно нестати. Готово све дијалекатске монографије или слични радови говоре о генерацијском раслојавању дијалекта, односно о променама унутар дијалекта под утицајем стандарда и то углавном код млађе генерације говорника. Код нас се писало и о разликама између говора села и града (в. Тома 1998, Јовић 1979). На овом месту покушано је да се на промене унутар дијалекта гледа из нешто другачијег угла. Говор носилаца дијалекта анализира се тако да се узима у обзир поставка: „Питању *ко* како говори ваља додати и *коме*, односно *када*: на један начин се говори са једним саговорником и у једној ситуацији, а на други с неким другим и другом приликом. То се може означити као стилска разлика, али како год је назвали постоји значајно диференцирање“ (Бугарски 2009: 16).

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

У току овог разматрања узете су у обзир варијабле попут пола, нивоа образовања, узраста. Показало се да узраст и ниво образовања нису значајно утицали на појаву дијалекатског адаптирања стандарду. То је једино видљиво на лексичком плану, преко употребе различитих стручних, технолошких термина, англицизама и жаргонизама. Код разлике у полу говорника, дошло је и до разлике у квантитетској реализацији стандардних језичких елемената.³

1. У току прикупљања грађе за докторску дисертацију о српском говору у Прешеву, учила сам неке правилности у процесу адаптирања информаторовог говора стандарду. Одређене ситуације наметале су потребу информатору да употреби стандардне језичке елементе. Говорник није сасвим случајно прибегавао преобликовању свог говора. Позната је ситуација првобитног сусрета испитивача и испитаника као носиоца неког дијалекта када се овај други на тренутак „одриче“ свог матерњег говора не би ли се приближио свом госту. Уосталом, због тога се по традиционалној дијалектолошкој методологији бирају информатори који су са села, што мање образовани, а жене су се у том смислу показале као најтврдокорнији носиоци дијалекта. Ни данас се није много тога изменило. Сељани, било ког узраста или пола, боље чувају дијалекатске одлике неголи људи из града. Они који су мање времена провели у школи, ређе ће се одрицати свог дијалекта и то се односи на оба пола, али ни то не треба генерализовати. Има утицаја и индивидуалних карактерних црта, мада се оне не могу препознати у први мах, нарочито у оваквим, ипак кратким, контактима са информатором. Разговори су показали да до диглосивног понашања долази у следећим случајевима:

- присуство саговорника за кога се претпоставља да је носилац стандарда,
- присуство непознатог саговорника, за кога се претпоставља да је високообразован,
- службена комуникација,
- истицање значаја теме о којој се говори,
- преношење туђих речи, обично насталих у службеној комуникацији.⁴

Прве три ситуације представљају околности у којима информатор заправо поштује нека правила о конверзацији, према којима се дијалекат користи за интерну употребу, а у осталим случајевима треба користити само стандардну

³ Западноевропска лингвистичка истраживања показала су да су жене више склоне употреби стандардног језика од мушкараца, што за њих представља неки вид престижа (в. Чејмберс: 1980: 72, 98, Трудгил 1983: 161–162).

⁴ Ове и сличне околности у којима се одвија разговор биле су предмет разматрања многих лингвиста. Трудгил (1986: 161) говори о тежњи прилагођавања сабеседнику, Милрој (1987: 179) о значају публице, а Пол Луј Тома (1998: 434) о односу информатора према саговорнику. Милрој (1987: 182) истиче значај теме и емоционалног стања информатора, док се код Лабова (1976: 153) налази појам „контекста смртне опасности“.

форму језика.⁵ Последње две ситуације говоре о томе да стандардне језичке одлике носиоцу дијалекта могу послужити као средство изражавања. Овде је стандард заправо помоћна алатка у исказивању, снажнијем дочаравању теме и истицању озбиљности разговора, односно у аутентичном преношењу туђих речи, што такође носи неку семантичку тежину. Свему овоме требало би додати и два специфична момента која се тичу деце најмлађег узраста (до раног школског). У првом случају ради се обраћању старијих деци, када се често мења језички код, односно примењују се нека говорна средства под утицајем стандарда. Тада одрасли најчешће померају место акцента, мењају неке језичке структуре у правцу стандарда или бирају лексику прилагођену стандарду. Други случај односи се на виртуелна дешавања у дечијој игри, када деца, која иначе носе дијалекатске одлике, спонтано улазе у језички стандард и реализују га са више или мање успеха. Тако сам имала прилике да чујем инфинитив или стандардну деклинацију у дечијем говору, али у оквирима игре (у обраћању луткама или неком другом саиграчу).⁶

1.1. Сви информатори потврдили су својим говором да у наведеним околностима мењају говорни код укључивањем неких стандардних црта у свој дијалекат, односно адаптирањем својих дијалекатских црта стандардном облику. Оваквом прекодирању нису подложне све језичке категорије. Само типични дијалекатски облици, они маркантни, који „западају за око“, одабрани су за процес адаптације. Због тога у оваквим ситуацијама долази до говорне варијанте у једној контаминираној форми. Тако ће се у једној реченици наћи и дијалекатске и адаптиране језичке црте.

Оно што су сви моји информатори одабрали као маркантно, а што се „мора“ мењати, јесте најпре радни глаголски придев мушког рода једнине, а затим и одрични облик глагола *јесам*. Квантитет прекодираних црта показује да се ове две категорије најпре и најчешће мењају. Радни глаголски придев м. р. јд. на *-а*, црта је по којој се препознају јужноморавци и због тога је они најпре бирају за промену.⁷ Екавизам у одричном облику глагола *јесам* већ је препознат као неодговарајући стандарду, те се, као нешто што је фреквентно у говору, одмах преобликује. У складу са свим што је наведено, оно што би један носилац јужноморавског поддијалекта (па и високообразован, па и дете), у свакодневном, уобичајеном говору рекао: „*несам видеја*“, то ће у посебним околностима прећи у „*нисам видео*“, ретко у „*нисам видео*“.

Једна јужноморавска језичка црта изгледа да је у једном делу овог простора већ прошла кроз процес прилагођавања, повременог потискивања и дошла

⁵ То су добро познате околности које представљају најтежу препреку истраживачу у прикупљању аутохтоних дијалекатских црта, због чега он бива приморан на вешто ангажовање у комуникацији са информаторима.

⁶ О језику деце предшколског узраста на релацији стандард – дијалекат в. Марковић 2012.

⁷ Презент 3. л. мн. на *-в* такође је типично јужноморавски дијалектизам, али се он, према овој анализи, ипак добро чува и не мења тако радо.

до готово потпуне елиминације. Ради се о презенту 1. л. јд. на -у, који још увек егзистира на овом подручју. Моји информатори су својим причама, у којима су се опет прилагођавали датим околностима (овог пута догађајима и људима из прошлости), потврдили да се тај облик често и територијално шире употребљавао. На тај начин, информатори постају сведоци историјског развоја свог говора. Сећајући се речи својих предака, они знају да се некада тако говорило, те нам тако потврђују развој неке језичке форме. У прилог овој тврдњи навешћу две реченице из прича ЗТ, којима она преноси речи ликова из својих прича:

„Па, ја ти казују, а ти не ми верујеш!“; „О, Боже, претвори ме у ластвавицу да иду по гору!“

Иначе, ЗТ никада сама не користи презент 1. л. јд. на -у, те тога није било у осталом делу њене нарације.

Једна друга информаторка (ДП, родом из села Бинач код Витине на Косову и Метохији), коју нисам уврстила у ову анализу, у току приче о свом деди преноси његове речи: „Па ће ви *плату*“. Она је у току нашег разговора још само два пута употребила овакав презентски облик, али је била свесна да је речи из старине потребно пренети аутентично, а то је значило и прилагођавање презенту датом времену догађаја из приче. Обе информаторке се сећају животних и других прича, које су им причали укућани, али се сећају и како су им причали. Оваква сећања информатора у себи носе сведочанство о изоглоси -у у презенту 1. л. јд, која је у литератури забележена у пчињском говору (Јуришић 2009). Она се некада вероватно много шире простирала, а временом се повлачила под притиском стандарда, те је данас (према ономе што нуди моја грађа) и нема у градском прешевском говору.⁸

1.2. Преглед примера, који потврђују појаву стандардних елемената српског језика у дијалекту као средства изражавања у неким говорним ситуацијама, дат је према категоријама које се мењају, а након тога следе потврде о дијалекатској основи информаторовог говора. Сви ти језички моменти употребљени су истовремено, у континуираној конверзацији. С обзиром на то да сам уочила разлике у квантитету примера који потврђују ову појаву а односе се на пол информатора, навела сам примере из обеју група. На крају ће бити дат избор текстова у којима ће се препознати комбинација дијалекатских и стандарду адаптираних језичких елемената.

2. Прву групу информатора чине мушкарци. Они показују већу доследност у коришћењу стандардних црта, а нарочито у оном почетном делу разговора са мном. Осим тога, јасно је да су примери са променама у радном глаголском придеву м. р. јд. бројнији код њих.

Неки информатори држе се стандардног кода само на почетку разговора, а неки не одустају током целог разговора. Код свих се током разговора

⁸ Данило Барјактаревић говори о овом презенту упоређујући стања у прешевском и бујановачком говору и закључује да је -м заступљеније у Прешеву, док у Бујановцу преовлађује -у (Барјактаревић 1966: 174, 207).

одржава веза са дијалектом спорадичном употребом дијалекатских облика који се преплићу са стандардом. На тај начин стварају се својеврсни реченични спојеви, карактеристични за обе групе у датим околностима.

А) Повлачење акцента ка почетку речи:

ја сам за себе *проживео* ПП; *један чај* ће скуваш *данас* ПП; књиге су *отпутовале* за реку ПП; на други начин је *просперирао* ПП; спрема године није ништа *једанпут* ПП; ти си ме *спасио* ПП; два сина *живела* СС; Душан *један* СС; *засад* то знам СС; и кућу мислим да су *имали* СС; и *његов* отац СС; кад је *почело ово* СС; *какву* кафу пијете СС; *не знам* ћирилицу СС; они *не знају* латиницу СС; они су *долазили* и наши СС; то се полако *распало* СС; јер је *морала* некакав услов да испуњава ТЗ; *не сме* да остане траг ТЗ; нисам ја *импровизовао* ТЗ; пола свет је *присвојио* ТЗ; *добили* су условно, казну МИ; *не знам* МИ; нико *не зна* зашто МИ; то зрно које је *испалио* МИ.

Б) Вокализовање полугласника:

један чај ће скуваш *данас* ПП; спрема године није ништа *једанпут* ПП; стигла *чак* и код доктора ПП; из *овај* део СС; *кад* је почело ово СС; *кад*, које године ВН; *овај* е био СС; *тај* Сефин камен ВН; онда има *један* део ВН; у *тај* део горе ВН; *тај* део ТЗ.

В) Икавски ликови одричног облика глагола *јесам*:

до сад ником *нисам* узеја ПП; *нисам* ја тој ПП; ако, *није* ми жао ПП; он *није* давао паре ПП; спрема године *није* ништа једанпут ПП; никада *нису* рекли ПП; *нису* платили рачун ПП; *није* у македонску територију СС; *није* била до њега СС; то *није* прави начин ДТ; *није* демокрачки ДТ; *није* интересантно ДТ; они *нису* жељни за мене ТЗ; видиш, то *нисам* знао ТЗ; *нисам* знао колико сам способан ТЗ; *нисам* ја импровизовао ТЗ; *ниса[м]* му прећутао ТЗ; *нисам* после у току ТЗ; док *није* провалио тип МИ; нико *није* чуо пуцањ МИ; „*нисмо* ваљда толки баксузи“ МИ; *нису* цабе наши људи рекли МИ.

Г) Финално *л* прелази у *о* код именица и придева:

тај *део* ПП; *део* изнад Миратовац СС; из овај *део* СС; *део* њиве ВН; *део* дан је по надвор тамо ПП; то је *део* комплекс СС.

Д) Отклањање партикула из заменичких и прилошких облика:

неко лаже ПП; *ови* са черге ПП; колико кошта *та* операција ПП; *та* сестра наша ПП; *ону* мартину ПП; утепав га *ту* ПП; само *та* кућа СС; *то* су *ти* људи СС; има тамо *ови* Гајелци ВМ; фамилије *ове* српске ВМ; докторат на *ту* тему ВМ; на *ту* пећину ВМ; *то* постоји у библиотеку ВМ; ваљда су се *ту* криле ВМ; онда су ги живе хватали *ту* ВМ; *нико* не зна зашто МИ; *то* зрно које је *испалио* МИ.

Ђ) Избегавање аналитизма у деклинацији и компарацији:

болове немам ПП; губљење *времена* ПП; да су наши са *Цетиња* ПП; *децу* несу имали ПП; за време *Турака* ПП; због *чега* су побегли ПП; од

првог дана ПП; *свакоме* трéба мир ПП; *свакоме* трéба пáрче лебац ПП; ако има два мушка *детета* СС; настава је била *на српском језику* СС; у *самом Миратовицу* СС; изнад *села* ВМ; онда су ги *живе* хватали ту ВМ; *по њему* добило мéсто име ВМ; *по чéму* је добило нáзив ВМ; сто дéсет мéтара ВМ; нигде тóј у *свétу* не постоји ДТ; *никад у живóту* ДТ; *никад* не пристајем с њима ДТ; *давав милóне и милиóне* МИ; налази пéсто *хиљада немачких марака* МИ; *неко* пријáви *полицији* МИ; *свè пиштоље* пробáли МИ; *стáрији* чóвек СС; он је *стáрији* ВМ; *мáђа* од њега ТЗ.

Е) Радни глаголски придев мушког рода једнине на -о:

ја сам за сéбе *проживео* ПП; на дрúги нáчин је *просперирао* ПП; он није *давао* пáре ПП; ти си ме *спáсио* ПП; Амét што *умрéo* СС; једán је у Врање *отишио* СС; Јáнча ги је *био* отац СС; ја сам *имао* лóјзе СС; ја сам *имао* сéдам-óсам гóдине СС; једán је у Врање *отишио* СС; Мој дéда је *доши* óвде СС; па и мој дéда је *доши* СС; па *реко* са[м] му: Дине СС; тај е *дóбио* СС; теј гóдине је *отишио* СС; ти си *дóбио* три плúс СС; тáмо *живео* СС теј гóдине је *отишио* СС; туј е рúдник *био* СС; нисам *чóо* СС; у коју је мој отац *учио* СС; *био* је мáнастир ВМ; гóре је *спровео* црéво ВМ; извор *имао* гóре ВМ; извор је *имао* ВМ; *направио* је врата ВМ; он је *докторирао* ВМ; он је *радио* ВМ; *писао* ту књигу одавно ВМ; *сазидао* чéсму ВМ; знаш по штó је *ценио* ТЗ; *имао* је ТЗ; и он *купио* ТЗ; ја сам *носио* ТЗ; кóлко ги је *платио* ТЗ; *купио* фићу ТЗ; нáјвише га њéга *чувао* ТЗ; нисам *знао* кóлко сам спóсобан ТЗ; нéсам се нéшто у рáзговор *пустио* с њу ТЗ; *никад* ву óчи *видео* ТЗ; *нисам* ја импровизовао ТЗ; *оженио* се нéки ТЗ; онáј што је *био* прé^дседник óпштине ТЗ; он је *чувао* нáше сéло ТЗ; пáре *немао* ТЗ; „*препознао* сам те Трајче“ ТЗ; тó је *био* пóсо кóлко óћеш ТЗ; *ценио* га нáјвише ТЗ; што сам *доживео* ТЗ; *дао* ги је ДТ; пóла свét је *присвојио* ДТ; гдé је *играо* свè СЈ; дéсет гóдине сам *радио* СЈ; ја сам *мислио* СЈ; нисам му *прећутао* СЈ; док није *провалио* тип МИ; *изáшио* си МИ; *нико* није *чóо* пúцањ МИ; тó зрно кóје је *испáлио* МИ; *провалио* МИ; *чистио* пиштóљ МИ.

Код информатора СС забележен је пример: *Има свè, даја Бог*, настао на самом почетку разговора, што је изненађујуће. Ипак, он је одмах након тога почео да користи стандардне форме. Примери: *знáчи отишија кот Часлава; какó се је забунíја тóлко; пошíја ли је*, настали су у телефонском разговору са мештанином, а пример: у *Миратовце си бија*, потиче из обраћања саговорнику мештанину.

Информатор ПП прилично дуго је одржавао званични однос према мени као саговорнику и отуд толики број примера радног глаголског придева на -о. Он се, при крају мог боравка у његовој кући, опустио и почео да користи оне интерне ликове, које сам забележила углавном у његовом обраћању жени.

али отац им *умро* млад ПП; *био* полицијски писар ли ПП; богословљу је *завршио* ПП; *боловао* од бубрези ПП; где ти несам га *водио* ПП; две дозе је *попио* ПП; *дошио*, *узео* мајку ми ПП; ја сам ву *реко* на Зору ПП; ја сам се три пута *парио* у каду ПП; књигу није *отворио* ПП; колико је *живео* ПП; наш отац свашта је *радио* ПП; неки капетан *био* ПП; ни је *пио* ракију, ни ништо ПП; није *тео* да буде поп ПП; њојан отац је *фатио* света ПП; он ву га *нашио* ПП; отац им *умро* млад ПП; оца *запео* силом да им узме ПП; па је муж *умрео* ПП; *прихватио* да ради ПП; Сима се овде *доселио* ПП; сад је *отпишио* ПП; тај е *дошио* од Црну Гору ПП; Тоza се *отселио* ПП; то ми је отац *причао* ПП; то што сам *чуо* ПП; туберкулозан *био* онџ човек ПП; чича је био *купио* ПП; *учио* је занат пекарски ПП.

Истих форми има насталих приликом преношења туђих речи: „*јурпио* курве, *итровио* свиње, *ловио* зечеви“ ПП; „па сам *дошио* за једног колегу“ ПП; „Чика *Пѐро*, *јеси устао*“ ПП.

Код истог информатора појављује се и јужноморавска црта у радном глаголском придеву:

деда му се *оженџа* ПП; *донџа* сам ти бакшиш ПП; до сад ником нисам *узџа* ПП; зашто си се *оженџа* ПП; ја сам *радиџа* с марифџет ПП; па гу је он *средџа* ПП; пу, да беше *узџа* ПП; што си *дошиџа*, што има ПП; што је *биџа* сас њи ПП.

Ж) Презент 3. л. мн. без -в:

а људи не *схваџају* то ПП; на треће дете *умџрају* ПП; *узџмају* код мене ПП; што *каџу* трбухом за крухом ПП; Бџла зџмља га *каџу* СС; *знају* да *пиши* и ћирилично писмо СС; они *имају* неке податке СС; они не *знају* латиницу СС; шта *каџу* они СС; да *раде* за ове СЈ; нека *расту* са здравље СЈ; *немају* појма МИ.

2.1. Кроз разговор се провлаче моменти који сведоче о правој основи информативног говора. Они се обично могу чути у опуштенијем делу конверзације или кроз његово обраћање својим укућанима или мештанима:

један с *притисак* ПП; неко *лџже* ПП; *кој* колико има, толико ПП; ако можеш да направиш *овој*, *овој* ПП; ја сам *радиџа* с марифџет ПП; што је *биџа* сас њи ПП; ако *знав* да *корџстив* ПП; *виџав* га ПП; да те не *оперџшев* ПП; и ће му *дадев* на *оцу* сџстру ПП; нека они *миџслив* ПП; *утџнав* га ту ПП;

Турчин *кад* је протџран СС; па *сџд* ће видимо СС; *како* су ги звџали СС; да *неје* онџ забел СС; да ви даде *тиџа* податке СС; *тој* су та брда СС; *туј* е био џскоп СС; да не се *уплаџиџа* СС; има све, *даџа* Бог; како се је *забуниџа* толко СС; значи *отиџиџа* кот Часлава СС; кад сам *биџа* доле СС; куде ја што сам се *родиџа* СС; наш деда је *имаџа* ливаду СС; он *сџд* отуд па *поџиџа* СС; у Мирџатовце си *биџа* СС; навамо СС; *отиџиџа* там СС; *поџиџа* ли је СС; *седнаџа* си и чека СС; Слободан је *имаџа* њиве *несам* ја Американац СС; да *знајев* људи СС; *корџстив* си СС; *чеџав* га СС.

мѐста се зóву по њи́ ВМ; то̀ посто́ји у библиотéку ВМ; на ту̀ пѐћину ВМ; то́ј га ви́кав Поља́ја ВМ; ту̀ је профéсор би́џа Јахи́ја ВМ; ши́џа на кла́шње ВМ; ма зна́јев, не́ћев ВМ; како̀ га ви́кав ВМ;

не сме́ш да лéгаш ТЗ; не сме́ш да сéдиш ТЗ; зна́м да не лэ́жеш ТЗ; не́је имáло ТЗ; не́си домаћин ТЗ; не́су бáш на ту́ј ули́цу ТЗ; не зна́ш ТЗ; забрaви́ја са[м] му име ТЗ; кáд ме видéја ТЗ; овакóј викнáја ТЗ; ожени́ја се не́ки ТЗ; она́ј се удрв́ија ТЗ; он му је би́џа стáри свáт ТЗ; свé је изнакупув́ија ТЗ; па сам се толи́ко зарадув́ија ТЗ; што би́џа тáј чика Аритóн ТЗ; ако и́дев ТЗ; ви́кав, сме́јев се ТЗ; да гу запóслив ТЗ; не́ки се залéпив ТЗ;

нека расту са здрáвље СЈ; педéсет и́љаде улож́ија СЈ; дáвав милóне и милиóне СЈ; да личив на њéга СЈ;

он не́је стáрац МИ; áјде, прóшло то́ј МИ; те́ј мето́де да примењу́јеш МИ; такóј остáвив у гóлфа МИ; бíло је у и́сту епизóду МИ; двáес мéтра чóвек МИ; и́љаду и не́сто мáрке МИ; на зáвесу рупе МИ; на хáлета југо МИ; с чекић МИ; ту̀ је седеó у гóлфа МИ; видéја си МИ; куп́ија сам МИ; глупи́рав се по гра́д МИ; дежу́рав по гра́д МИ; видив га з́рно на скéнер МИ; видив бéлог гóлфа дво́јку.

3. Другу групу информатора чине жене. И код њих су забележени примери настали у адаптацији стандардном језику. Међутим, таквих примера је у мањем броју него код мушкараца. Треба истаћи да су код ових говорника примарне ситуације истицање значаја теме и преношење туђих речи, док је присуство непознатог саговорника, као чиниоца који утиче на промену кода у разговору, готово занемарљиво.

А) Повлачење акцента:

дéкан је, живóта ми СС; Нè сме СС; „да си ти óтишла“ ЛМ; „Мéне су тэ́рали“ ЛМ; „Нè знам шта су рáдили с њим“ ЛМ; то́ј е тво́ј прóблем ЛМ; Áко, ја сам заслуж́ила ДМ; Дóбро, не́ знаш ДМ; Е, тáко, видиш ДМ; „Јá сам забелéжила.“ ДМ; „Нè знам, не́ знам.“ ДМ; Нéмој бре ДМ; ни донéске не́ знам ДМ; Ни́је бíло кáко сэг оговáрање ДМ; сарађу́јев с Авни́ју ДМ; Ово́ј не́ смете да д́ирате ДМ; та́ј е заслуж́ио ДМ; ти не́ знаш! ДМ; ја гу не́ знам СН; јéдну ма́јку имам СН; ј́уче не́је ишла СН; не́ знам ода́кле је дево́јка СН; не́мој да се мéшаш СН; оно́га друго́га не́ знам СН; ти не́ знаш што́ је СН.

Б) Полуглас је воклизован:

бáш је хлáдно СС двá дáна кр́стена СС; живóта ми ако те лáжем СС; чéтри дáна такóј СС; чéтири дáна сам без óца СС; за тáј стáн ЗТ; за јéдан дáн ми је умáкло ЛМ; с́утра ти дáн ЛМ; ма лáже, бре СН; не мóгу да лáжем СН; ни́је бáш толи́ко мláда СН.

В) Икавски ликови нисам, ниси, није...:

а ја нисам зна́ла (што ме во́ли за сна́јку) СС; ни́је из Ба́њу СС; ни́је тéла на свáдбу да до́ђе СС; она ни́је дóбра СС; нисам пустáла докумéнта дупли́рана ЛМ; „Ово́ј нисам видéла“ ЛМ; ни́је ми ни наплати́о ЛМ; ни́је

проблѐм ЛМ; *није* само на једно мѐсто ЛМ; *нису* ме звали ЛМ; *ништа* ву *ниси* ЗТ; али *није* га гушило ЗТ; *није* округли ЗТ; *није* срамно ништа ЗТ; *није* толико ЗТ; она *није* дала ЗТ; ништа *нисам* причала ДМ; *Није* било како сѐг оговарање ДМ; *Није* мого ДМ; ал она *није* тела СН; *јес* *није* мого СН; као да *није* болестан СН; „Мамо, цѐл ноћ *није* спавала“ СН; *није* баш толико млада СН; *није* мого да устаје СН; тој *није* твоје СН; „*Нису* требали такој“ СН.

Г) Финално *л* прелази у *о* код именица:

жао ву је ДМ; знам да ву је *жао* СН.

Д) Глас *х*:

баш је *хладно* СС; *Хвала*, такође СС; епа, тој сам ја *хтела* ЛМ; *њихов* посо ЛМ; то је *њихов* проблем ЗТ.

Ђ) Отклањање заменичких и прилошких партикула:

нико не знаје СС; „*Нико* мене не мож да отѐра“ ЛМ; *тако* кажу ДМ.

Е) Елиминисање аналитизма у деклинацији:

направив у *младости* глупости ЗТ; *ради поштовања* од мужа ЗТ; и *због тога* ЗТ; али ја у *момѐнту* ЛМ; године *стáрости* ЛМ; *јесам* ли ја *теби* рекла ЛМ; можда ће ти у *животу* треба ЛМ; „Не знам шта су *радили с њим*“ ЛМ; ни *најгорем душманину* ЛМ; *нисам* пустала *документа* дуплирана ЛМ; *под тачком* пѐт ЛМ; по *политичкој линији* ЛМ; сва *документа* комплѐтно ЛМ.

Ж) Радни глаголски придев м. р. јд на *-о*:

пијан *дошо* ЗТ; пијан је *лего* ЗТ; *успавáo* се ЗТ; *није* ми ни *наплатио* ЛМ; *Није* мого ДМ; *јес* *није* мого СН; *није* мого да устаје СН.

З) Презент 3. л. мн. без *-в*:

а *кажу* десет чистила ЗТ; *има, кажу*, и *доктори туј* ЗТ; *тако кажу* ДМ; да *раде* за ове ЛМ.

И) Лексика:

чѐтири дана сам без *оца* СС; *посо* је добила *тамо* ЗТ; ја тражим *посо* за дѐте ЛМ; *њихов* *посо*, ЛМ; Онај *сѐстра каже* ДМ; *Ајдемо кући* СН; „На *посо* бе“ СН; „У, *каже*, *ујна*“ СН.

3.1. Код свих информаторки препознају се и дијалекатске црте:

али *неје рођена* СС; да *неје* сама СС; *неје имало тãг* пластичне СС; *нѐс-мо* близу ми СС; *нѐсмо* имале нешто друго СС; *зашто нѐсу* дошли СС; *бѐ* три *дãна* СС; *петнаѐс дãна* СС; *одма* четерѐс *дãна* СС; *стáрамајка, тој* е стринка *најстара* СС; *куде* нас СС; да ли сам *рабóтна*, да ли *нѐсам* СС;

како *неје приметија* ЗТ; *чај нѐси* га попила ЗТ; *кој* рабóти *тамо* ЗТ; *има, кажу*, и *доктори туј* ЗТ; па на *њу* не ли су *дали* ЗТ; *дигнаја* се ЗТ; не *даја* ти Бог ЗТ; Па он се *укуваја*; да л да се *играв* ЗТ; добро, *тој давав* ЗТ; *направив* у младости глупости ЗТ; они не га *викав* на име ЗТ; оне ће *сѐднѐв* и ће *ручав* ЗТ; *онѐј* жѐне *сѐдив* ЗТ;

какву је молбу написала ЛМ; није само на једно место ЛМ; он је филозоф ЛМ; папир је папир ЛМ; купи ни по један бурек ЛМ; млад један ЛМ; сдј је специјализацију оставија ЛМ; несам ни имала време ЛМ; неје пушила ЛМ; само леб биднује од њега ЛМ; епа, тој сам ја хтела ЛМ; онија деца ЛМ; по овеј организације ЛМ; тој е твој проблем ЛМ; у гроб кој е однеја ЛМ; деца ги учим ЛМ; и од брашно ЛМ; до понедељак добијаш све ЛМ; под тачку четири ЛМ; девер ву рекнија ЛМ; и за кола је туј полагаја ЛМ; још не се ни потписаја ЛМ; наопачки ги је написала ЛМ; он је мислија ЛМ; отац му је, брè, погинија ЛМ; узèја је отпремнину ЛМ; неће му узмев у обзир ЛМ; па забравица ЛМ; сарме још ми седив ЛМ; сви три деца имава право на све ЛМ; треба да идев ЛМ;

ништа нисам причала ДМ; ни дандске не знам ДМ; Нисам видела тој ДМ; Није било како сдј оговарање ДМ; И такој ми ти је ДМ; Овој не сме да дирате ДМ; Онај сестра каже ДМ; такој се је обесија на греду ДМ; жао ву је ДМ; тачно гу видим да гу је жал ДМ; бица је у Београд ДМ; Кад је дошја Мицко ДМ; однеја цигерице ДМ; Он ги купија ДМ; сарађујев с Авнију ДМ;

немој бабу СН; немој се смејеш СН; да те лажу, срамота СН; несам гу видела раније СН; десет године неје живела СН; јуче неје ишла СН; неје зор СН; неје много живела у туј кућу СН; ал она није тела СН; тој није твоје СН; „Нису требали такој“ СН; Нине, шта радиш? СН; ја гу не знам СН; чуваја гу СН.

4. Након овог погледа на дистрибуцију стандардних језичких елемената код мушких и женских носилаца дијалекта, може се закључити да се тај процес најчешће реализује кроз повлачење акцента према почетку речи, икавизмима у одричном облику глагола *јесам* и избегавањем аналитизма у деklinацији. Код мушких говорника најбројнији су примери са прилагођеним обликом радног глаголског придева јд. м. рода. Ова црта је типични јужноморавски дијалектизам који се лако препознаје, те се због тога најпре преобликује. Интересантно је да је мало примера (код обеју група) измене јужноморавског презента 3. л. мн. на -в. Упоређујући овај случај са осталом грађом, која није узета за ову анализу, показало са да је ова категорија дубоко укореена код носилаца јужноморавског говора. Ње се говорници јако тешко одричу и може се чути на свим нивоим, како узрасним, социјалним и другим (в. и Трајковић 2012). Разлика између мушких и женских информатора, у погледу ситуационе употребе стандарда, огледа се у томе што је код друге групе, готово занемарена ситуација присуства непознатог саговорника. И оне примењују стандардне језичке црте у службеној комуникацији (јавне институције, лекар, школа и сл.), али не обраћају пажњу на то у случају мог присуства.⁹ Разговори обављени са њима (њихови фрагменти дати су на крају овог рада) наводе ме на закључак да њима стандард служи пре свега као средство за истицање значаја теме разговора. Код мушкараца

⁹ Сигурна сам да то није ни у каквој вези са тим што смо истог пола.

многа је битнија прва ситуација, односно конверзација са особом која је непозната и за коју се претпоставља да је носилац стандардне језичке форме.

4.1. По свему судећи, промене, које настају у наведеним категоријама и у одређеним околностима, указују на разлике између контролизованог и фамилијарног говора (в. Лабов 1976: 139, 146), али су и показатељ могућег развојног пута неких дијалекатских црта. Односно, може се претпоставити да ће управо ти облици временом нестајати из народног говора, управо онако како се то десило (или се још увек дешава) са презентом првог лица јединине.

Текстови

I

„Е, Николіно, Дине! Па ли Стојанче ће дође ли? Па ли куде мене. Викамо га. Чекав га неки људи. Да ни објасни, за Миратовце ни треба. Зашто? Код кога Часлава? Па ја, бре. Он не ли знаје кој е Дине, кој е Часлав. Ама не-нормалан! Кој е број тамо? [...] Како се је забуніја толко? Па куде мене да дође, не куде вас. Одма да дође, људи га чекав од четри!“ [Из телефонског разговора са мештанином]

„Засад то знам. У моје време та једна била. Две куће су биле. Ту су два сина живела. До пре десетак година била кућа. То су ти људи у том делу према... Душан један, Србин. Још има где је живео Душан. Неке ствари знам, али неке... Отприлике то је тај део. У самом Миратовцу има пуно, биле су и неке српске куће унутра.“ [Из разговора са мном]

СС

„И док су били ту, у Рељан, оца запео силом да им узме сестру. И они су ту били, договор у кућу, то ми је отац причао, његов отац и деда су му причали. Каже, напуне пушку, ону мартину, турске ли су биле, црногорске ли су биле пушке, не знам. И, ће му дадев на оцу сестру, али му рекли: „Оцо, вечерас да дођеши, ми ће ти дадемо ћерку, да нико не види“. А они већ спремили све, све је спремено. Таке, таке на врата, на спрат. „Ајде, оцо.“ Отвара оца врата, тум, утпава га ту.“ [Из разговора са мном]

ПП

„И сад, видив га зрно на скенер. Нико није чуо пуцањ. Човек био на поса у то време. Дођев до неког официра у пензију. Чистио пиштољ који је добио на поклон за пензију. Испали пиштољ – бао! И остави га, не очисти га. То зрно, које је испалио, летело је километар и по. Он, изашо си, леп дан.“ [Из разговора са мном]

МИ

II

„Ма, што оће нека работи. Њен проблем. На њум ву на пѹт реко: „Да ти кожем право, и мислила сам да ћеш да идеш у пензију. То је твој проблем. Не желим око тога да се бакћем.“ А она: „Мене су терали!“ „Слушај да ти кажем, да си ти отишла, оно би почело да ради.“ [Из разговора са мнош, са преношењем туђих речи]

ЛМ

„Једна, али он војно лице. Тој не се је давало севап. Она није добра. Како оће. Снашка ми је, али није добра. А он плату имаја велику. Сзг је болестан. [Из разговора са мнош]

Не, он није био. На Десу унука, несу га њега казале. Куде, куде мене, мори. Ја сам га чувала. Мој живот је бија тежи. Ја четири дана сам без оца, четири дана, два дана крстена, два дана некрстена. Мајку две године. Одма четерес дана баба ми си гу испратила. Неје тела да је туј. [Из разговора са мнош]

СС

„Не намерно. Успаво се. Дигнаја се од спање, жедан бија, а пијан је лего. И кад устао, у витрину, мисли да је вода. Докле стављаја на груди, он готово.“

„У колко ти рекнаја, у три? Ја не знам како му имеше на њега. Они, има, кажу, и доктори туј. Он си зарађује паре, млати си. Али и доктор је, свака част.“ [Из разговора двеју пријатељица]

ЗТ

„Он је одија, јес није мого, али сз штаке одеше. Сви су ми викале као да није болестан. Викаше ми: „Мамо, као да није болестан“. И освезен је бија. Није мого да устаје. Динемо га, он падне. И од легање. И кда видиши...“

„Направи гу кућу и неје много живела у туј кућу. Десет године неје живела. Била сам ја на сахрану. И свећу сам ву палила. Све се беше исушила.“ [Из разговора двеју пријатељица са преношењем туђих речи]

СН

Литература

- Белић 1926–1927: Александар Белић, Мисли о прикупљању дијалектолошког материјала, *Јужнословенски филолог VI*, Београд, 1–10.
- Барјактаревић 1966: Данило Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона, *Врањски гласник II*, Врање: Народни музеј, 173–214.
- Бугарски 2009: Ранко Бугарски, Теоријске основе урбане дијалектологије; у: *Говор Новог Сада, св. 1: Фонетске особине*. Лингвистичке свеске 8, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад.

- Јовић 1979: Душан Јовић, Социолингвистички фактори језичких промена у жупском говору. *Књижевност и језик* 26/2-3, Београд, 243-251.
- Јуришић 2009: Марина Јуришић, *Говор Горње Пчиње: гласови и облици*. Монографије 6. Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Лабов 1976: W. Labov, *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Марковић 2012: Јордана Марковић, Језик деце предшколског узраста између стандарда и дијалекта, Структурне карактеристике српског језика, Књига I, *Српски језик, књижевност, уметност*, Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (28-29, X 2011), Крагујевац, 245–251.
- Милрој 1987: Lesley Milroy, *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Тома 1998: Пол-Луј Тома, Говори Ниша и околних села. *Српски дијалектолошки зборник* 45. Београд.
- Трајковић 2012: Тајана Трајковић, Глаголски систем говора Прешева у светлу језичке интерференције, *Годишњак за српски језик*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 171–181.
- Трудгил 1983: Trudgill, P. *On dialect – Social and geographical perspectives*. Oxford: Basil Blackwell.
- Трудгил 1986: Peter Trudgill, *Dialects in Contact*. Oxford.
- Чejмберс 1980: Chambers, J. K. and P. Trudgill (1980). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tatjana G. Trajković

SITUATIONAL USE OF STANDARD ELEMENTS IN THE HOLDERS DIALECT

This paper looks at the process of adapting the dialect to the standard, which is caused by specific situations and circumstances. These are the following situations: the presence of an unknown interlocutor, official communications, emphasizing the importance of topics, transfer other people's words. Adapt some linguistic categories and most often choose distinctive dialect elements. Analyze the situation in a speech two groups of speakers, which differ by sex. It has been shown that there is a difference in the quantity of the adapted linguistic elements, but also in the selection of situation.

